

УДК [347.121.2:347.19](477)

Ж. В. Нор

**СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ
ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ
(НА ПРИКЛАДІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ)**

Присвячена особистим немайновим правам органів внутрішніх справ як юридичним особам публічного права. В ній розглянуто становлення особистих немайнових прав юридичних осіб в Україні, а також питання щодо того, які особисті немайнові права на сьогодні можуть належати органам внутрішніх справ як юридичним особам публічного права.

Незважаючи на те, що з моменту проголошення незалежності України проминуло вже 20 років, процес розбудови України як незалежної, демократичної, правової держави не припиняється. І хоча за ці роки Україні поки що не вдалося розв'язати всі ж нагальних проблем, від яких залежить життєдіяльність країни, усе ж таки досягнуто значних успіхів у різних галузях державотворення, зокрема й на правовому полі.

Після набуття статусу незалежної держави Україна отримала в спадщину досить важку, заполітизовану та скріплену радянською ідеологією систему нормативно-правових актів. Уже в перші роки свого існування Верховна Рада України прийняла велику кількість законів, присвячених правам та свободам людини і громадянина. Дані положення згодом знайшли своє

© Нор Ж. В., 2011

вираження і в Конституції України. Одними з них є особисті немайнові права, які на сьогодні займають одне з найважливіших місць серед всієї різноманітності прав осіб. Пересвідчитись у цьому дозволяє історія їх врегулювання в нашій країні: спочатку окремі з них було поміщено до Основного закону України в якості конституційних положень, а вже менше ніж через вісім років – їх регулюванню було присвячено цілу книгу в Цивільному кодексі (далі – ЦК) України, що має назву: «Особисті немайнові права фізичної особи».

Достатньо уваги приділено особистим немайновим правам і в юридичній літературі: дослідженням даного питання займались С. С. Алексєєв, Д. В. Боброва, А. П. Вілейта, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Т. І. Іларіонова, О. С. Іоффе, О. О. Красавчиков, Н. С. Кузнецова, М. С. Малеїна, Д. І. Меєр, І. Б. Новицький, А. І. Петражицький, Й. О. Покровський, З. В. Ромовська, А. П. Сергєєв, К. А. Флейшиц, Р. Й. Халфіна, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневич та багато інших. І це цілком зрозуміло, адже особисті немайнові права лише нещодавно були включені до предмета цивільного права, практика їх регулювання є досить незначною, і, мабуть тому, у даному інституті існує багато проблем, що потребують свого вирішення. При цьому переважна більшість робіт стосується виключно особистих немайнових прав фізичних осіб, юридичні ж особи або взагалі залишаються поза увагою, або лише вказується, що вони також можуть мати особисті немайнові права, але не дається їх детальна правова характеристика. Так само це стосується і органів внутрішніх справ (далі – ОВС), які практично залишилися поза увагою.

З урахуванням вищезазначеного метою даної статті є з'ясування питання, які особисті немайнові права можуть належати ОВС як юридичним особам публічного права.

Становлення та розвиток особистих немайнових прав в Україні взагалі та особистих немайнових прав юридичних осіб зокрема має довгу та складну історію. До 1963 р. у цивільному законодавстві навіть термін «особисті немайнові права» не вживався, не говорячи вже про визначення поняття даних прав. Хоча вже й на той час у підручниках з цивільного права можна було знайти підтвердження їх існування: так, до визначення радянського соціалістичного цивільного права включалася система норм, що регулюють майнові відносини, та норм, що регулюють пов'язані з ними особисті права громадян на блага, невіддільні від їх особистості [1, с. 11]. Уперше термін «особисті блага» застосовував М. М. Агарков ще в 1938 р. [2, с. 12]. Він назвав такими «блага, які невіддільні від особистості людини» та як приклад навів життя, тілесну недоторканність та здоров'я, честь і гідність людини, її ім'я, так зване

авторство (тобто належність даній особі як автору твору науки, мистецтва чи літератури, промислового винаходу і т. д.), недоторканність літературного, наукового чи художнього твору (тобто зміна, доповнення чи скорочення їх лише самим автором або за його згодою) [3, с. 136]. Хоча на сьогодні є очевидним, що М. М. Агарков у даному понятті поєднував окремі особисті немайнові права з деякими правами, що відносяться до сфери інтелектуальної власності, для тогочасної цивілістики дане поняття вже було значним прогресом.

К. А. Флейшиц, розвиваючи вказане положення, застосоване М. М. Агарковим, охарактеризувала дане поняття як «права на блага, невіддільні від кожної даної особистості, інакше кажучи, права, котрі охороняють непротиправні прояви індивідуальних рис, здібностей, прагнень людини» [4, с. 9]. Тут дослідницею застосовано як головний вже термін не «благо», а «права». Подібну точку зору виловлював і Д. М. Генкін, зазначаючи, що в більш вузькому сенсі особисті немайнові права – це тільки права на блага, невіддільні від особистості [1, с. 201].

Слід відмітити, що відоме й більш раннє застосування поняття «особисті права», хоча в нього вкладався інший зміст. Так, Г. А. Шершеневич, даючи класифікацію цивільно-правових відносин, серед абсолютних відносин поряд із речовими та виключними правами виділяє й особисті права, хоча й розуміє під ними зовсім інше. Так, до них професор відносить батьківські, чоловічі та опікунські права [5, с. 86].

Ю. С. Гамбаров, включаючи особисті відносини до цивільного права, зазначає наступне: «Ці права, не зважаючи на свою різноманітність, зводяться до визнання недоторканності та моральної гідності особистості. Сюди відносяться право на життя, свободу, честь, продукти праці, твори різного роду духовної творчості і т. д. Усі ці права з'являються на історичній сцені не відразу, а поступово, у залежності від умов культурного розвитку, та об'єднуються тією загальною ознакою, що вони слугують однаково визнанню за особистістю її моральної цінності. В умовах сучасного життя ці права складають найвище на найцінніше з прав індивіда вже тому, що вони мають своїм предметом найвищі та найцінніші людські блага» [6, с. 82–83].

Разом із тим, загальновідомо, що певним відображенням рівня позитивних знань науки, у тому числі й цивільного права, є фіксація даних знань, тобто прийняття деяких базових категорій та понять як аксіоматичних на той чи іншим момент часу. Безспірним видається те, що акти цивільного законодавства саме і є одним із таких способів фіксації. Тому не можна заперечити, що на момент утворення незалежної країни «Україна» особисті немайнові права як фізичних, так і юридичних осіб

були врегульовані лише однією статтею ЦК УРСР. Так, ст. 7 даного кодексу «Захист честі і гідності та ділової репутації» передбачала, що громадянин або організація має право вимагати в суді спростування відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать їх честь і гідність чи ділову репутацію або завдають шкоди їх інтересам, якщо той, хто поширив такі відомості, не доведе, що вони відповідають дійсності [7]. Тобто за юридичними особами визнавалося лише право на ділову репутацію.

Уперше ж за всю історію національного цивільного законодавства було визнано, що особисті немайнові відносини є повноцінним предметом цивільно-правового регулювання нарівні з майновими відносинами лише в ЦК України 2002 р. Книга друга даного Кодексу, що має назву «Особисті немайнові права фізичної особи», стала найпрогресивнішою в регулюванні особистих немайнових прав не лише України, а й інших країн колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік [8]. Адже на сьогодні жоден із цивільних кодексів країн СНД не містить такого обсягу норм, присвячених особистим немайновим правам; не має окремої книги чи розділу, який регулює особисті немайнові відносини, та навіть не вказує на їх цивільно-правове регулювання [9, с. 8]. Тобто приватноправове регулювання особистих немайнових прав законодавством України випереджає в розвитку решту країн СНД.

Розташування книги «Особисті немайнові права фізичної особи» відразу після загальних положень цивільного права підкреслює намір України гармонізувати своє законодавство відповідно до Загальної декларації прав людини (1948 р.), Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), інших міжнародних договорів, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, Організацією з безпеки та співробітництва в Європі, Радою Європи та іншими міжнародними організаціями.

І хоча книга друга у своїй назві містить вказівку лише на фізичних осіб, детальний аналіз ст. 94 ЦК України, відповідно до якої юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати [8], дозволяє нам зробити висновок, що книга друга врегульовує й особисті немайнові права юридичних осіб, але лише відносно тих особистих немайнових прав, які можуть належати юридичним особам.

Отже, на відміну від ЦК УРСР 1963 р., який діяв в Україні з дня проголошення її незалежності і до моменту вступу в юри-

дичну силу ЦК України 2002 р. та визнавав за юридичними особами лише право на ділову репутацію, чинний ЦК України до особистих немайнових прав юридичних осіб відносить:

- 1) право на недоторканність ділової репутації;
- 2) право на таємницю кореспонденції;
- 3) право на інформацію;
- 4) інші особисті немайнові права, які можуть належати юридичним особам.

Тобто вже зі ст. 94 ЦК України випливає, що ОВС як юридичним особам публічного права належать наступні особисті немайнові права: право на недоторканність ділової репутації; право на таємницю кореспонденції та право на інформацію.

Які ж ще особисті немайнові права можуть належати юридичним особам?

По-перше, оскільки однією з ознак юридичної особи є її здатність виступати у цивільному обороті (набувати прав та обов'язків) від свого імені, уважаємо, що до особистих немайнових прав ОВС як юридичних осіб публічного права відноситься право на найменування. Адже при виконанні завдань та функцій, покладених на органи внутрішніх справ, вони вступають також у відносини, які регулюються цивільним правом, виступаючи в якості юридичних осіб публічного права. Тому вони мають потребу в індивідуалізації, яка є засобом відособлення юридичних осіб одна від одної.

На даний час ЦК України розрізняє два види найменування. Це найменування, під яким зареєстрована юридична особа (назвемо його для зручності розрізнення некомерційне найменування) та комерційне (фірмове) найменування (ст. 90 ЦК України). При цьому останнє може належати лише підприємницьким товариствам та громадянам-підприємцям й відноситься до прав інтелектуальної власності. Тому установи, що виконують функції непідприємницького характеру, комерційних (фірмових) найменувань не мають. Їх індивідуалізація в цивільних правовідносинах забезпечується за допомогою некомерційного найменування, яке повинно містити вказівку на їх організаційно-правову форму та бути відображеним в установчих документах. При цьому право інтелектуальної власності на некомерційне найменування відповідно до діючого законодавства не виникає. Тому ми поділяємо точку зору тих науковців, які відносять право на некомерційне найменування до особистих немайнових прав [1, с. 195; 10, с. 144].

На підтвердження даної точки зору щодо необхідності існування найменування юридичної особи доцільно навести думку Г. Ф. Шершеневича, який писав, що найменування організації має своєю метою індивідуалізувати її подібно до того, як ім'я та

прізвище індивідуалізує людину [11, с. 75]. Дійсно, найменування юридичної особи дозволяє виділити її серед ряду інших юридичних осіб, індивідуалізує її.

Більше того, якщо у відносинах приватного характеру юридичну особу індивідуалізують як некомерційне, так і комерційне найменування, то в публічно-правових відносинах використовується лише некомерційне найменування юридичної особи [12, с. 5–7].

Найменування юридичних осіб у системі ОВС Міністерства внутрішніх справ України визначається при їх утворенні вищестоящими органами внутрішніх справ. Це найменування вноситься в положення про дану юридичну особу ОВС і набуває офіційного значення. Воно міститься в документах, вихідних від юридичної особи або адресованих їй, указується при відкритті її розрахункових і поточних рахунків в установах банків, при пред'явленні до неї претензій та позовів тощо.

Отже, право на найменування є особистим немайновим правом підрозділів ОВС, які є юридичними особами публічного права.

Наступним особистим немайновим право, яке належить ОВС як юридичним особам публічного права, є право на зовнішній образ.

Так, Закон України «Про міліцію», Постанова Кабінету Міністрів України «Про формений одяг осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, військовослужбовців спеціальних моторизованих військових частин міліції внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ та осіб начальницького складу податкової міліції» від 17 листопада 2001 р. № 1515, Указ Президента України «Про символіку органів Міністерства внутрішніх справ України» від 19 грудня 2000 р. № 1346/2000, Положення про предмети, правила носіння та норми належності спеціального форменого одягу для персоналу підрозділів цивільної охорони Державної служби охорони при МВС України, затверджене наказом МВС України від 25 листопада 2003 р. №1430, містять опис та зразки форменого одягу, знаки розрізнення осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, символіку органів Міністерства внутрішніх справ України. А враховуючи те, що юридична особа завжди діє через своїх представників, можемо зробити висновок, що юридична особа, хоча й не наділена тілесною субстанцією, усе ж таки може володіти певною індивідуальністю, що виявляється в зовнішньому вигляді представників певної юридичної особи.

На підтвердження даної думки відносно органів внутрішніх справ хотілось би навести один приклад. Так, на початку 2003 р. на українських телеканалах розпочалася рекламна ка-

мпанія оператора мобільного зв'язку UMC-Jeans. Відеоролик мав такий сюжет: на шикарному авто їде хлопець, перевищує швидкість, гальмуючи перед охоронцями правопорядку, потрапляє колесами в калюжу і обливає міліціонерів водою. Його затримують, але він, скориставшись мобільним зв'язком UMC-Jeans, телефонує до свого «папіка», великого міліцейського начальника, – і справа вирішується: хлопець на шикарній машині їде далі, правоохоронці віддають йому честь. Оскільки творцями відеоролика було частково змінено зовнішній вигляд форми співробітника ДАІ, позов з боку ДДАІ про захист честі, гідності та ділової репутації подати було неможливо [13, с. 64]. Але, незважаючи на те, що форма співробітника ДАІ й була частково змінена, ні в кого не виникло ніяких сумнівів, що особа, одягнена в дану форму, є саме співробітником ДАІ. І хоча описана ситуація й була вирішена шляхом простих переговорів з керівництвом UMC-Jeans та ролик було вилучено з телеканалів [13, с. 64], це зовсім не є свідченням того, що в майбутньому не буде спроб використати «образ правоохоронця» чи що всі подібні ситуації можливо буде вирішити шляхом переговорів. У цьому випадку стає незрозумілим, яке право підлягає захисту. Більше того, можлива ситуація, коли позивач відсутній – жодна особа не впізнала себе в зображенні, поміщеному в ЗМІ, або коли його дійсно не може бути – фото чи «образ» працівника органів внутрішніх справ змінено до невпізнанності чи створено за допомогою комп'ютерної чи іншої техніки. Виходить, у даному разі неможливо захистити права ОВС як юридичних осіб публічного права.

Саме тому вважаємо, що юридичні особи публічного права взагалі і органи внутрішніх справ зокрема наділені правом на зовнішній образ, подібно до права на індивідуальність фізичних осіб, але, на відміну від останнього, право на зовнішній образ є більш вузьким та виявляється лише в зовнішньому вигляді представників певної юридичної особи.

Отже, не претендуючи на вичерпний перелік особистих немайнових прав юридичних осіб, вважаємо, що на сьогодні можна вести мову про наступні особисті немайнові права ОВС:

- 1) право на недоторканність ділової репутації;
- 2) право на таємницю кореспонденції;
- 3) право на інформацію;
- 4) право на найменування;
- 5) право на зовнішній образ.

Як бачимо, за 20 років незалежності України було досягнуто значних успіхів у законодавчому врегулюванні особистих немайнових прав не лише фізичних, а й юридичних осіб, закріплено за останніми, крім права на ділову репутацію, ще й право

на інформацію та право на таємницю кореспонденції, а також передбачено, що юридичні особи можуть мати й інші особисті немайнові права, що дає підґрунтя для подальших наукових пошуків у зазначеному напрямку.

Список літератури: 1. Гражданское право : учебник. Т. 1 / М. М. Агарков, С. Н. Братусь, Д. М. Генкин, [и др.] ; под ред.: М. М. Агарков, Д. М. Генкин. – М. : Юридиздат НКЮ СССР, 1944. – 419 с. 2. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. юрид. акад., 1994. – 199 с. 3. Гражданское право : учебник. – Ч. 1 / М. М. Агарков, С. Н. Братусь, Д. М. Генкин [и др.] ; отв. ред.: Я. Ф. Миколенко, П. Е. Орловский. – М. : Юридиздат НКЮ СССР, 1938. – 279 с. 4. Флейшиц Е. А. Личные неимущественные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц // Ученые труды ВЮЮН. – Вып. 6. – М. : Юридиздат НКЮ СССР, 1941. – 207 с. 5. Шершеневич Г. А. К вопросу о системе гражданского права / Г. А. Шершеневич // Юридическая Летопись. – 1892. – Т. 2. – № 8–9. – С. 85–96. 6. Курс гражданского права. Часть общая. – Т. 1 / Ю. С. Гамбаров. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. – 793 с. 7. Цивільний кодекс Української РСР [Електронний ресурс] : від 18 лип. 1963 р. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0008.html. 8. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : станом на 12 трав. 2011 р. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>. 9. Федюк Л. В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; міжнародне приватне право; сімейне право» / Л. В. Федюк. – К., 2006. – 18 с. 10. Гражданское право Украины : [учеб. для вузов системы МВД Украины] : в 2 ч. Ч. 1 / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка [и др.] ; под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. – Х. : Ун-т внутр. дел ; Основа, 1996. – 440 с. 11. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права : [по изд. 1914 г.] / Г. Ф. Шершеневич. – М. : СПАРК, 1994. – 336 с. 12. Еременко В. И. Право на фирменное наименование в части четвертой ГК РФ / В. И. Еременко // Законодательство и экономика. – 2008. – № 3. – С. 5–17. 13. Порфімович О. Л. Корпоративний імідж міліції України : монографія / О. Л. Порфімович. – Б. Церква : Червона Рута-Турс, 2005. – 144 с.

Надійшла до редколегії 12.05.2011

Посвященна личным неимущественным правам органов внутренних дел как юридическим лицам публичного права. В ней рассмотрено становление личных неимущественных прав юридических лиц в Украине, а также вопросы относительно того, какие личные неимущественные права на сегодня могут принадлежать органам внутренних дел как юридическим лицам публичного права.

This article is devoted to the personal incorporeal rights of Internal Affairs Agencies as legal entities of public law. It considers the formation of personal incorporeal rights of legal entities in Ukraine and the issues about what personal incorporeal rights nowadays may belong to Internal Affairs Agencies as legal entities of public law.